

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.67.13>
УДК 347.218/.23(477)

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА: ГЕНЕЗА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Григоренко О.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри підприємницького та корпоративного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Григоренко О. В. Особисті немайнові права: генеза правового регулювання в Україні.

Особисті немайнові права є важливою складовою загального обсягу прав кожної людини. Від того, яким буде обсяг особистих немайнових прав, яким чином вони будуть закріплені у законодавстві по суті залежить добробут кожного з нас, адже особисті немайнові права – це основа життя будь-якої людини, це ті права, яких особа набуває від народження і залишається з ними до самої смерті.

Питання врегулювання особистих немайнових прав займає у цивілістиці одне із центральних місць. Реальне забезпечення прав людини вважається ознакою розвинутої правової держави, результатом побудови демократичних відносин.

Законодавче закріплення загальних положень про особисті немайнові права у главі 20 ЦК України у свій час сприймалося як новий етап у забезпеченні всебічного розвитку особистості, охорони її життя, свободи, честі, гідності, безпеки та недоторканності. Ми повністю поділяємо такі думки вчених та вважаємо, що із прийняттям Цивільного кодексу розпочалася нова ера у регулюванні особистих немайнових відносин і забезпеченні прав фізичних осіб в Україні.

На нашу думку, для більш повного розуміння зазначених прав необхідно здійснити дослідження розвитку особистих немайнових прав в Україні: від перших дисертаційних праць, присвячених заданій тематиці до останніх новел – аналізу Концепції оновлення Цивільного кодексу України, представлені членами робочої групи з рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України, яка складається з корифеїв цивілістичної науки в Україні. Цікавити та такими, що заслуговують на увагу є пропозиції авторів Концепції щодо укрупнення та конкретизації особистих немайнових прав, розширення прав щодо безпеки фізичної особи, посилення права на приватність, захист персональних даних тощо.

Проведений аналіз свідчить про далекоглядність вітчизняного законодавця, його широкий погляд на виклики сьогодення та своєчасну та адекватну реакцію на них. Дійсно, ми не можемо не враховувати стрімкий розвиток науки та техніки, появу нових відносин, що потребують детального правового врегулювання.

Ключові слова: природні права, особисті немайнові права, розвиток, право, концепція.

Grigorenko O. V. Personal non-property rights: genesis of legal regulation in Ukraine.

Personal non-property rights are important components of everyone's rights capacity. The well-being of each of us essentially depends on the scope of personal non-property rights, how they will be established in law, because personal non-property rights are the basis of any person's life, they are the rights that a person acquires from birth and remains them till one's death.

The issue of personal non-property rights settlement occupies one of the central places in civil law science. Real provision of human rights is considered as a sign of a developed constitutional state, the result of building the democratic relations.

Legislative consolidation of general provisions on personal non-property rights in Chapter 20 of the Civil Code of Ukraine was once perceived as a new stage in ensuring the comprehensive development of the individual, protection of his life, freedom, honor, dignity, security and inviolability. We fully share the views of authors and believe that the adoption of the Civil Code marked the beginning of a new era in the regulation of personal non-property relations and ensuring the rights of individuals in Ukraine.

In our opinion, for a fuller understanding of these rights it is necessary to study the development of personal non-property rights in Ukraine: from the first scientific studies on a given topic to the latest novels - analysis of the Concept of updating the Civil Code of Ukraine, presented by members of the working group. Interesting and noteworthy are the pro-

posals of the authors of the Concept on the consolidation and specification of personal non-property rights, expanding the rights on the security of individuals, strengthening the right to privacy, protection of personal data and many others.

The conducted analysis shows the foresight of the domestic legislator, his broad view of the challenges and forehanded and adequate response to them. Indeed, we can not ignore the rapid development of science and technology, the emergence of new relationships that require detailed legal regulation.

Key words: natural rights, personal non-property rights, development, law, concept.

Постановка проблеми. Природні права - це ті, що належать людині в силу її існування. Так казав ще у 18 столітті відомий англо-американський філософ, письменник та публіцист Томас Пейн, якого називають «хрещеним батьком США».

Дійсно, проблема природних, особистих немайнових прав є приводом для дискусій вчених-правників, і особливо цивілістів, у всьому світі не один десяток років. Не всі вчені сходяться на тому, що особисті немайнові права належать до галузі цивільного права. Однак, завдяки наполегливим науковим розробкам та переконливим аргументам цивілістів, сьогодні можна вести мову про те, що цивільне право не повинно асоціюватися лише з майновими відносинами, не економічні цінності виступають першочерговим об'єктом приватноправового регулювання, а особисті немайнові. [1, с.23]

На сьогоднішній день, враховуючи наукові дискусії, що ведуться з приводу рекодифікації чи оновлення цивільного законодавства вважаємо за необхідне більш глибоко поглянути на деякі аспекти врегулювання та закріплення особистих немайнових прав фізичних осіб у вітчизняному законодавстві.

Отже, **метою** даної статті вбачається необхідність розкриття генези розвитку особистих немайнових прав через аналіз доктрини та законодавства.

Виклад основного матеріалу. За словами Н.С. Кузнецової, особисті немайнові права фізичної особи посіли своє місце у предметі сучасного цивільного права України, набули статусу автономного правового інституту, подолавши багато перешкод, значна частина яких була обумовлена ідеологічними чинниками. [2, с.14]

Питання врегулювання особистих немайнових прав займає у цивілістиці одне із центральних місць. Реальне забезпечення прав людини вважається ознакою розвинутої правової держави, результатом побудови демократичних відносин.

Для більш повного аналізу особистих немайнових прав, вважаємо за необхідне здійснити ретроспективний аналіз виникнення зазначених прав. Історично аналізуючи, перші згадки про так звані «моральні права» в українській цивілістиці з'явилися у працях Й.О. Покровського, які містили сміливі на той час ідеї прав особистості, зокрема, право на ім'я, право на честь, право на охорону інтимної сфери тощо. [3, с.14] Принагідно зауважимо, що у своїх працях видатний цивіліст наголошував на тому, що чим далі, тим більше ці запити будуть зростати. За словами вченого, з появою цивільного права виникає й особистість, індивід. Поряд з народом виникає інша велика держава історії, особистість, що себе усвідомлює. Вона бере у свої руки справу людського прогресу, вона ставить цілі культурного існування, вона пробуджує та веде за собою інших до більш благородного буття. Яскраво описує цю особистість вчений, зазначаючи, що «це вона викрадає вогонь у богів, щоби потім яскравим факелом освітлювати дорогу народові». На розвитку вільних індивідуальностей лежить сила самого народу, лежить розвиток його культури. І чим більше таких індивідуальностей, тим вища народна міць, тим багатша його культура. [3, с.24]

Першим дисертаційним дослідженням, що стало першою глибокою фундаментальною працею окресленої тематики, в якій йшла мова про комплекс особистих немайнових прав, була дисертація К.А. Флейшиц. Саме нею вперше було констатовано, що особисті немайнові права мають бути включені до предмету цивільного права.

Проводячи подальший аналіз, зауважимо, що у роботі З.В. Ромовської «Особисті немайнові права громадян СРСР» була доведена необхідність включення до предмету цивільного права не лише майнових прав, а і особистих немайнових, пов'язаних та не пов'язаних з майновими; було підтверджено той факт, що такі права, як, наприклад, право на ім'я, право на честь та гідність, право на власне зображення залишаються поза відносин, що раніше включалися до предмету цивільного права, підкреслюючи необхідність віднесення особистих немайнових прав, не пов'язаних з майновими, до предмету регулювання цивільного права.

Як зазначають науковці, кінець ХХ століття, прийняття Україною незалежності, мрійливі настрої науковців сприяли тому, що це стало певною мірою розквітом української цивілістики і призвело до розробки Цивільного кодексу незалежної України.

Як писав ще класик цивілістичної думки І.О. Покровський, у всякий час, коли виникає будь-яка кодифікаційна робота, юридична думка оживає. І це зрозуміло: для неї настає час позитивної творчості, час посіву; від того, яке насіння буде засіяне в соціальний ґрунт, залежить і якість врожаю. [3, с.4]

Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2013 року, є унікальним для нашої країни документом, що містить у собі світове надбання цивілістики, з урахуванням вітчизняної цивілістичної науки. Розробники кодексу ставили собі за мету закріпити у новому кодифікованому документі права людини, що містяться у Загальній декларації прав людини та Європейській конвенції. Слід відзначити, що їм це вдалося. Більше того, Цивільний кодекс України вказує на невичерпність переліку особистих немайнових прав, що створює можливість для подальшого розвитку прав у якісній та кількісній площині. [4, с.258] Як зазначає Н.С. Кузнєцова: «Концептуальною ознакою нового ЦК України є те, що це кодекс приватного права». [2, с.12]

У Цивільному кодексі України особистим немайновим правам фізичних осіб присвячено окрему Книгу – Книгу другу «Особисті немайнові права фізичних осіб», що складається із трьох глав. Книгу другу вдало називають «перемогою багатовікових прагнень людства про втілення у праві понять моральності, справедливості, ідеї самоцінності кожної окремої особистості». [5, с.53] Важливо відмітити, що жоден із кодифікованих актів сусідніх держав не містить такої детальної регламентації особистих немайнових прав, присвячуючи цьому питанню здебільшого декілька статей чи, найбільше, главу. У Книзі другій йдеться про норми, які регулюють особисті немайнові відносини на засадах рівності, диспозитивності, неприпустимості втручання у сферу особистого життя фізичної особи, справедливості, добросовісності, розумності тощо, тобто на загальних принципах, що притаманні цивільному праву.

Як зазначають вчені, права фізичної особи як людини відтіснили її права як власника, як суб'єкта зобов'язань. І це зрозуміло, адже норми, що сприяють формуванню людини як особи, мають передувати нормам, що сприяють її формуванню як власника чи як підприємця. Законодавець здійснив надзвичайно важливий крок у новому осмисленні ролі та призначенні самого цивільного права, «олюднивши» його та піднявши в ієрархії фактично до основного нормативно-правового акта, яким визначається правовий статус основного учасника правових відносин – людини (фізичної особи). [6, с.47]

Законодавче закріплення загальних положень про особисті немайнові права у главі 20 ЦК України необхідно розуміти як новий етап у забезпеченні всебічного розвитку особистості, охорони її життя, свободи, честі, гідності, безпеки та недоторканності, - стверджують вітчизняні цивілісти. Ми повністю поділяємо такі думки вчених та вважаємо, що із прийняттям Цивільного кодексу розпочалася нова ера у регулюванні особистих немайнових відносин і забезпеченні прав фізичних осіб в Україні.

Не можна не погодитися зі словами Н.С. Кузнєцовой у тому, що повага до кожної людини як до особистості має стати нормою повсякденного життя в Україні, а людина повинна бути єдиною абсолютною цінністю, відносно якої визначаються всі інші цінності. [2, с.14] Більше того, ще І.О. Покровський писав про те, що окрема, конкретна, жива людина складає кінцеву ціль, «цільового суб'єкта» всього цивільного права; адже тільки жива людина може страждати та радіти, може мати інтереси. [3, с.6]

Прийняття Цивільного кодексу у 2003 році викликало бурхливий розвиток цивілістичної науки. Так, були захищені дисертації, присвячені дослідженню особистих немайнових прав або їх окремим аспектам, зокрема, таких вчених, як С.Б. Булеца, Н.О. Давидова, Н.О. Коротка, Б.К. Левківський, Л.В. Малюга, Е.Е. Мухамедова, Р.О. Стефанчук, Л.В. Федюк, С.І. Чернооченко та ряду інших.

Не викликає сумнівів, що прийняття Цивільного кодексу – це важливий крок вперед у контексті врегулювання особистих немайнових відносин фізичних осіб. Але, в той же час, важливо усвідомлювати, як зазначає Н.С. Кузнєцова, що ці права існують та динамічно розвиваються у демократичному суспільстві. [2, с.16] М.Н. Малєїна ще у 1991 році передбачила, що в умовах формування правової держави, подальшого розвитку міжнародного співробітництва, підвищення пріоритету загальнолюдських цінностей особисті права громадян набувають дедалі більшого значення, а тому, крім тих з них, які вже традиційно склалися, можуть виникати нові різновиди, що обумовить подальше удосконалення законодавства. [7, с.122] Більше того, влучно з даного питання висловлюється І.В. Венедіктова, зазначаючи, що незважаючи на свою «масовість», переліки особистих немайнових прав, звичайно ж, не є вичерпними і, певно, ніколи не зможуть бути остаточними. [8, с.285]

На сьогоднішній день важливо зауважити, що нині Україна стоїть на шляху великого процесу рекодифікації цивільного законодавства. Так, за словами спікера Верховної Ради України Р.О. Стефанчука, зараз ми стоїмо на порозі істотного оновлення Цивільного кодексу України. Прийдешні зміни мають торкнутися, окрім іншого, і питань особистих немайнових прав.

Вважаємо за необхідне коротко зупинитися на пропозиціях, які висловлені авторами Концепції оновлення Цивільного кодексу України. Так, перш за все, пропонується скорегувати назву Книги другої та змінити її на «Особисті немайнові права». Крім того, викладено пропозицію щодо «укрупнення» особистих немайнових прав шляхом поділу глав на відповідні параграфи. На переконання авторів Концепції, наведене дозволить усунути прогалини та певні колізії, а також позбавить ЦК України статей, які не отримали визнання правозастосовної практики.

Висновки. Важливо звернути увагу на те, що перелік особистих немайнових прав у ЦК України не є вичерпним, а це свідчить про далекоглядність законодавця, який передбачає можливість виникнення нових прав у зв'язку із бурхливим розвитком науки і техніки в Україні та у світі, тобто кодекс створений на перспективу, що дозволяє прогнозувати появу нових прав із найрізноманітніших сфер, що потребуватимуть свого належного правового регулювання. Крім того, як бачимо із аналізу Концепції оновлення Цивільного кодексу України, авторами зазначеного документу пропонується ряд нововведень, серед яких можлива легалізація евтаназії та асистованого самогубства, об'єктивація репродуктивних прав фізичної особи, визначення цивільно-правових наслідків зміни статі, об'єктивація «цифрових прав» особи та інші. Крім того, ведеться мова і про можливе посилення права на приватність та захист своїх прав на персональні дані.

Дійсно, ми не можемо не враховувати стрімкий розвиток науки та техніки, появу нових відносин, що потребують детального правового врегулювання. Утім кількість особистих немайнових прав, що були закріплені на момент прийняття Цивільного кодексу, сьогодні вже не задовольняє повною мірою весь спектр правовідносин, що виникають у різних сферах людського життя. Нерідко під охорону цивільним правом підпадають такі відносини, які не врегульовані жодною галуззю права. Вчені прогнозують виникнення ще нових і нових особистих немайнових відносин, необхідно обдумувати їх майбутнє регулювання у нормах сучасного вітчизняного законодавства.

Список використаних джерел:

1. Федюк Л.В. Особисті немайнові права юридичних осіб : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 490 с.
2. Кузнецова Н.С. Громадянське суспільство та особисті немайнові права. *Право України*. 2015. №4. С. 9-17.
3. Покровский И.А. Абстрактный и конкретный человек перед лицом гражданского права. Санкт-Петербург : Типография т-ва «Общественная польза», 1913. 24 с.
4. Посикалюк О. Загальне особисте немайнове право ("allgemeine personlichkeitsrecht") за німецьким цивільним правом. *Право України*. 2010. №3. С. 253-259.
5. Кохановська О.В. Регулювання немайнових відносин у цивільному кодексі України: десятирічний досвід. *Приватне право*. 2013. №2. С. 50-61.
6. Стефанчук Р.О. До питання про поняття та структуру немайнового цивільного права. *Приватне право України і європейська інтеграція: тенденції та перспективи*: матеріали VI Міжнародного цивілістичного форуму, м. Київ, 14-15 квітня 2016 року. Київ, 2016. С. 46.
7. Малеина М.Н. Защита личных неимущественных прав советских граждан. Москва : Знание, 1991. 128 с.
8. Венедіктова І.В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. – Київ, 2013. 430 с.